

Romano džaniben

časopis romistických studií | 24. ročník | 2/2017

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

Zuzana Trachtová Někdy jsem rebelka, jindy slušná holka. Kulturní modely násilí z pohledu romských dívek	7
Pavel Kubaník „Nebijte se. Hádejte se.“ Socializace asertivity v Gavu	23
Sofiya Zahova Dětství v životopisných textech švédských Romů – tendence a proměny	45
Červenka Jan Prvky cizích pravopisů v pravopisu severocentrální romštiny – proměny v teorii a ediční praxi od počátku systematického pravopisu do přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století	71

NERECENZOVANÁ ČÁST

Elena Marušiaková, Veselin Popov Pamiatke Nikolaja Bessonova	101
Nikolaj Bessonov Domácí práce a povinnosti cikánských dětí v Sovětském svazu během kočovného období	107
Markéta Hajská Gagarin	131
Aljoša Nils-Erik Dimiter Taikon, Gunilla Lundgrenová Aljoša, syn romského vajdy	139
Stáňa Miková Šov berš Šest roků	156
RECENZE ANOTACE	163

Domácí práce a povinnosti dětí z romských kočovných rodin v Sovětském svazu během období kočování^{1,2}

Tato práce se věnuje problému, který dosud nebyl analyzován žádnými jinými ruskými badateli specializujícími se na výzkum Cikánů/Romů. Cílem mého textu, založeného na dlouhodobém terénním výzkumu, je vysledovat způsoby socializace dětí romských kočovníků v Sovětském svazu. Ta probíhala dvěma způsoby: vzděláváním prostřednictvím hry a učení se prací. Za předpokladu, že byly obě metody kombinovány a uplatňovány komplexně, umožňovaly adekvátně připravit dítě na dospělý život. Tento text se zaměří na roli dětí v ekonomickém životě rodiny a celé komunity. Předmětem výzkumu bylo několik romských subetnických skupin žijících na území bývalého SSSR. Získané informace vedou k závěru, že způsoby socializace v *táborech*³ těchto kočovníků byly univerzální.

Metody výzkumu

Článek je založen na vzpomínkách pamětníků, které autor zaznamenal v Rusku, na Ukrajině a v Bělorusku v období mezi lety 2000–2017. Dětství mých informátorů spadalo do poválečných let. Kočovní život vedli až do roku 1956, kdy bylo kočovníctví zakázáno zákonem. Ve svém terénním výzkumu jsem se snažil zkontaktovat ty nejstarší pamětníky. Pokud to bylo možné, snažil jsem se předem zjistit jejich adresy. Ale běžná byla i situace, kdy jsem stál uprostřed cizího města nebo osady, aniž bych měl dopředu připravený plán nebo nějaké bližší informace. V takových případech jsem kolemjdoucí uváděl do rozpaků otázkami, kde tu nejbližší žijí „Cikáni“. Dříve nebo později jsem se ale vždy dostal k domu, ve kterém

1 V původním anglickém textu autor článku používal pro označování skupin, o kterých píše, výhradně termíny „Gypsy“, s výjimkou citace některých autoetnonymních názvů romských skupin (*Russka Roma, Polska Roma*). Respektujeme výhrady některých autorů k používání termínu „Rom“ jako zastřešujícího pro všechny skupiny označované zvenku (historicky) jako „c/Cikáni“ a zároveň i fakt, že v některých společnostech je termín „Cikán“/„Gypsy“ výrazně méně negativně konotovaný než v jiných. Vzhledem k tomu, že skupiny, o kterých N. Bessonov v tomto článku píše – jak celkem jednoznačně vyplývá i z autorova textu – se identifikují právě jako Romové, rozhodli jsme se, že v tomto případě bude z hlediska českého úzu i z hlediska identifikace konkrétních skupin přesnější při převodu do češtiny použít tam, kde je to vhodné, právě termín „Rom“ a jeho odvozeniny. (Pozn. red.)

2 Za pomoc při redakci článku děkujeme E. Marušiakové a V. Popovovi.

3 Slovo „*tabor*“ má v ruštině i v romštině mnoho významů. Může znamenat skupinu Romů, tábor Romů nebo karavanu kočujících Romů.

nějaká romská rodina bydlela. Nejobtížnější byly první kroky, kdy bylo nutné přesvědčit navštívené Romy, aby mě, Neroma, pozvali k sobě domů. Většinou jsem využil svou dlouhodobou zkušenost, která mi pomohla získat jejich důvěru. Má první slova dávala jasně najevo, že jsem dobře začleněn do romského prostředí. Konkrétně byly užitečné zejména některé specifické výrazy, které Rusové neznali. V posledních letech mi hodně pomáhaly mé knihy. Obsahují totiž mnohé fotografie z kočovné minulosti, o které mí hostitelé projevovali velký zájem. Listovali knihou a postupně se nechávali unést proudem svých komentářů (a vzpomínek). Svě hostitele jsem pak žádal o adresy místních nejstarších Romů a zpravidla i hledal průvodce, kteří byli ochotni je navštívit se mnou. Často jsem také u informátorů musel přespát, což mi poskytlo vhled do jejich životů a dostatek času na dlouhé a detailní rozhovory.

S pamětníky se vždy bavím volně a nikdy nepoužívám předem připravené dotazníky. Můj výzkum zahrnuje celou škálu témat, a setkání tak téměř nikdy nemůže být zbytečné. Bývalí kočovní Romové vyprávějí o svém životě ve stanech, umělci popisují svá vystoupení, rodiny válečných veteránů vyprávějí o romských vojácích a tak podobně.

Zaznamenané informace tedy vznikly v přímém kontaktu a zároveň v přítomnosti celé rodiny. To bylo občas velmi užitečné, protože dobře informované publikum mohlo vypravěče upozornit na některé zapomenuté scény nebo mu pomoci určit datum vzpomínané události.

Otázky pokládám v ruštině. Zkušenosti z terénu ukazují, že výzkum může být úspěšně veden i v situaci, kdy výzkumník neovládá romský dialekt vypravěčů. V prvních letech mé terénní práce jsem nashromáždil řadu velmi cenných videozáznamů v romštině bez toho, abych měl sebemenší tušení, co mi informátoři říkali. Na mou žádost odpovídali starší muži a ženy na mé otázky ve svém rodném jazyce. Jejich slovům jsem porozuměl až později, doma a s pomocí překladatele. V průběhu let jsem lépe porozuměl několika dialektům romštiny. Ale ani v současné době nejsem schopen rozhovor v romském jazyce vést.

Nahrávací zařízení jsem nemohl použít v každé domácnosti. Řada pamětníků odmítá, aby jejich slova byla zaznamenávána, nebo se vyhýbá videokamerám. V takových případech se snažím usadit u stolu přímo naproti pamětníkovi a položím si desky na kolena. To mi umožňuje si zapisovat záznam konverzace a zároveň udržovat oční kontakt se svým partnerem v komunikaci. Přestože si jsou pamětníci dobře vědomi, že jsou jejich slova písemně zaznamenávána, brzy tomu přestanou věnovat pozornost. Charakteristické výrazy a fráze se snažím zapisovat doslova. Poznamenávám si i vlastní jména, příjmení, přezdívký, data událostí a podobné informace. Později využiji první příležitosti k doplnění toho, co v zápise zatím chybí.

Další důležitou součástí mé terénní práce je vyhledávání starých fotografií. Když narazím na fotografii, která by mohla být zajímavá z historického nebo etnografického hlediska, pořídím si její kopii pro svůj archiv. Zároveň je nutné

zaznamenat identifikační údaje, jako jsou data a jména těch, kdo se na fotografii objevují, i těch, komu patří. Kromě toho může společné prohlížení rodinných alb otevírat řadu nových témat.

Způsob mé práce, založený na živé komunikaci spíše než na standardizovaných dotaznících, odhalil některá fakta, která byla mými ruskými i zahraničními kolegy dosud opomíjena. Jsou to právě tato témata (Bessonov 2015: 33–37; 2016: 5–8), která zasluhují pečlivou videodokumentaci, jako ověřitelný zdroj publikovaných informací. Proto se snažím zaznamenávat tyto rozhovory co nejdůkladněji. Pamětníky vždy žádám, aby vše popsali dvakrát: v ruštině a ve svém vlastním dialektu. Kromě jiného právě následné porovnání obou verzí pomáhá získat velmi detailní obraz popisovaného. Přirozeně pořizují i videozáznamy folkloru – tedy písní, jazykolamů, pohádek i dalších příběhů.

Důležitou součástí mé výzkumné práce je procházení archivů a literatury s cílem nalézt oporu pro narativní zdroje. Srovnání orální tradice a archivních dokumentů jsem věnoval i jeden z mých starších článků (Bessonov 2008). Nepředkládám v něm žádné kategorické závěry. Někdy jsou mí informátoři ve svých vzpomínkách velmi přesní a jejich vyprávění je snadné ověřit z dalších nezávislých zdrojů. Nicméně zůstává povinností výzkumníka využít všech možností k ověření dat nebo geografických názvů, protože je jen přirozené, že v drobných detailech může staršího člověka jeho paměť zradit. Pokud ověřování informátorových slov poskytne dobrý důvod k pochybnostem, nejistá data nezveřejňuji.

Jasně a důkladné odkazy na informátory považuji za zásadní součást jakékoliv vědecké publikace. V posledních letech se čím dál tím více rozšiřuje praxe nezveřejňování jmen informátorů. Důvodem je ochrana soukromí. Osobně se jednoznačně přikláním k názoru mých zahraničních kolegů Marušiakové a Popova, kteří, byť sami v některých výjimečných případech berou na ochranu soukromí ohledy, v zásadě nesouhlasí s principem anonymizace (Marushiakova, Popov 2011: 62). Samozřejmě se v praxi objevují situace, kdy z morálních a etických důvodů jméno informátora ani některých dalších dotčených osob nezveřejňuji. Tyto případy jsou však vzácné a týkají se tragických událostí jako je znásilnění v době okupace, udání na úřady, které mělo vážné následky, a podobně. Převážná většina mých informátorů mi ráda dobrovolně sděluje svá jména, přičemž dopředu vědí, že budou zveřejněna. Podle všeobecného názoru odkaz na skutečného informátora zabraňuje falšování dat. Anonymita naopak umožňuje některým všehoschopným autorům nahradit realitu svými vlastními vymyšlenými příběhy. A jsou to právě tyto mytologizující publikace, které Romy opravdu poškozují.

Určité komplikace pro mě představoval nedostatek akademických publikací k tématu. Ruští vědci téma socializace romských dětí prakticky ignorovali, a téma je téměř nezpracované i v zahraničních publikacích (Tauber 2006). Téma dětství je poměrně výjimečné i v literatuře psané samotnými kočovníky (viz ale např.

Lundgren, Taikon 2003; Yoors 1983). Kromě toho se skutečnost reflektovaná v zahraničních publikacích značně odlišuje od sovětské reality. To vše mě vedlo k tomu, že jsem oblast svého výzkumu časově a prostorově jasně ohraničil, a to na sovětské republiky s převažujícím slovanským obyvatelstvem v první poválečné dekádě. Můj terénní výzkum se týkal několika romských subetnických skupin, které na tomto místě stručně představím:

- *Russka Roma*⁴ (a *Polska Roma*, skupina úzce příbuzná, kulturně i jazykově) si na živobytí vydělávali obchodováním, nabízením přepravy koňskými povozy a oráním záhumenků;
- *Kotljari* (Kotláři, Romové, kteří přišli do Ruska z Rumunska) se zabývali cínováním a kovotepectvím na zakázku;
- *Lovari* (Romové, kteří se do Ruska přistěhovali z Rakouska-Uherska). Ve zkoumaném období se většina z nich, i když ne všichni, živila obchodováním s koňmi;
- *Vlachi* (Vlaši) byli kováři.

Menší etnické skupiny jako *Kišiňovci* a *Plaščuny* žily v době kočování především z krádeží; s nepatrným rozdílem spočívajícím v tom, kdo kradl – mezi *Kišiňovci* to byli muži, mezi *Plaščuny* pak ženy.

Ženy ze všech zmíněných etnických skupin provozovaly věšectví a žebrały. Výše příspěvku, který takto přinášely do rodinného rozpočtu, se lišila.

Při práci s různými informátory jsem vždy měl na paměti silné rozdíly v jejich mentalitě. Určitá důvěra v komunikaci může být navázána pouze v případě, že host neprojevuje své vlastní negativní postoje vůči případné kriminální minulosti daných skupin či jednotlivců.

V každém případě je třeba připomenout, že místní obyvatelé měli z přítomnosti Romů z velké části obecný prospěch a dokázali jejich přítomnosti a činnosti dobře využít. To do velké míry vysvětluje i fakt, že mezi rolnictvem v Sovětském svazu převažovaly vůči Cikánům pozitivní nebo alespoň neutrální postoje.

Situace v Ruské říši a v Sovětském svazu během období kočování

Před revolucí v roce 1917 zavedly úřady carského Ruska systém mnohočetných administrativních omezení uvalených na život rolníků. Cikáni měli v Ruské říši povinnost být trvale registrováni v určité rolnické komunitě. Pokud kočovali, museli být vybaveni speciálními dokumenty, ve kterých bylo uvedeno, že rodina cestuje na místo, kde bude vykonávat sezónní práce.⁵ Policie pokutovala a někdy

⁴ Výrazy z romštiny jsou psány kurzivou.

⁵ Russkije cyganě. VII Zakonodatěljnye mery v otnošenii russkich cygan. [Ruští Cikáni. VII Legislativní opatření proti ruským Cikánům]. Litěraturnoje priloženije Nivy 1895, 11, s. 549, 560.

dokonce zatýkala všechny, kteří tato nařízení porušovali. Některé rodiny byly pod zvláštním policejním dohledem a nesměly opouštět místo svého pobytu.⁶ Kromě toho policie často kočovníky z míst, kde tábořili, vyháněla. Pro kočovné skupiny Romů z Rumunska nebo Rakouska-Uherska se vystavovaly dokumenty, kterými se musely prokazovat v každém novém městě, do kterého přišly. Měly roční platnost a za jejich prodloužení se vybíral zvláštní poplatek. Všechny, kdo tato ustanovení porušovali, čekalo zatčení a nucená asistovaná deportace. Před tímto vyhoštěním všichni, včetně žen a dětí, dlouhé měsíce strádali v blízkosti vězeňských cel.⁷

Po říjnové revoluci v roce 1917 byly všechny cestovní pasy zrušeny.⁸ V důsledku toho měli i Romové poprvé možnost kočovat bez jakýchkoliv omezení. Čistá radost z této svobody byla zastíněna Stalinovým tažením za opětovné vydávání pasů. 27. prosince 1932 bylo oznámeno rozhodnutí o zavedení cestovních dokladů pro vnitřní použití v rámci země.⁹ V létě 1933 byly cikánské skupiny, které tábořily v okolí hlavního města, nuceně přemístěny. V této době bylo více než 5470 Cikánů přesídleno na Sibiř.¹⁰ Většina deportovaných však místo svého exilu během několika následujících let opustila. Státní politika se zároveň zaměřila na zakládání cikánských kolchozů – kolektivních zemědělských družstev. Rodiny, které souhlasily s usazením, dostaly půdu, dům a peněžní úvěr (Ivaščenko 2011: 33–189). Přestože oficiálně mělo jít o dobrovolnou akci, ve skutečnosti byly někdy k usazení tyto rodiny nuceny. Jsou známy případy, kdy bylo rodinám, které odmítly vstoupit do zemědělských družstev, vyhrožováno zabavením koní.¹¹ V důsledku této politiky v Sovětském svazu v předvečer druhé světové války fungovalo nejméně 52 cikánských zemědělských družstev (Druts, Gessler 1990: 285). Nejúspěšnějšími

6 Dělo dëpartamenta gosudarstvennoj policii ob osvoboždënnii cygan Baskovykh ot nadzora policii [Spis oddëlení státní policie o propuštění cikánské rodiny Baskovů z policejního dohledu]. 1881. GARF (Státní archiv Ruské federace), f. 102 D-1, op. 1 (1881), d. 176.

7 O vysylke za granicu trinadcati semejstv cygan avstrijskich i serbskich poddannych. 1895-1903 [O vyhoštění třinácti cikánských rodin s rakouským a srbským občanstvím]. GARF, f. 102, op. 52, d. 10, č. 82; O vysylke za granicu avstrijskich poddannych Tomasa Vajda s ženoju i dočer'ju, Iosifa Curilo s ženoju i drugih [O deportaci Tomasa Vajdy s manželkou a dcerou, Josifa Curilo s manželkou a dalších]. 1912. GARF, f. 102, op. 69, d. 3, č. 180.

8 Dëkret VCIK i SNK RSFSR ot 20 ijulja 1923 g. „Ob udostoverenii ličnosti“ annulliroval pasporta i trudovye knižki [Dekret Všeruského ústředního výkonného výboru z 23. července 1923 „O průkazech totožnosti“ rušící pasy a pracovní knížky].

9 Postanovlenije CIK SSSR, SNK SSSR ot 27. 12. 1932, no. 1917 „Ob ustanovlenii jedinoj pasportnoj sistëmy po Sojuzu SSR i objazatël'noj propiski pasportov“ [Usnesení Ústředního výkonného výboru SSSR a Rady lidových komisarů SSSR ze dne 27. prosince 1932, č. 1917 „O zřízení jednotného pasového systému ve Svazu sovětských socialistických republik a povinné registraci cestovních pasů“].

10 OGPU otdël po specpereselenijam Glavnogo upravlenija lagerjami. Dělo No. 7 informacionnye matërialy GULAGa rukovodstvu OGPU [Oddělení zvláštních deportací Ústředního výboru OGPU. Složka č. 7. Informace Gulagu pro správu OGPU], GARF, f. 9478, op. 1, d. 19, s. 7.

11 Botsman Fyodorovich Orisov (nar. 1942), ze skupiny *Kišinovci*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve Volgogradu v roce 2004.

byla ta, která vytvořily usedlé rodiny s dobrými zemědělskými schopnostmi. Většina těchto kolchozů byla bohužel zničena nacistickou okupací a v průběhu genocidy zničena.¹²

Právní postavení Cikánů v sovětské společnosti významně ovlivnila válka. Cikáni statečně bojovali v řadách Rudé armády a v partyzánských oddílech (Bessonov 2010). Nejsou mezi nimi známy žádné případy kolaborace (tamtéž). V očích úřadů byli většími vlastenci než většina ostatních národů Sovětského svazu. V důsledku toho jim po skončení války byla přiznána bezprecedentní míra svobody. Mohli si vybrat svůj vlastní způsob života. Když měli zájem, dostali práci, měli možnost se vzdělávat, atd. Po celou první poválečnou dekádu vůči nim nebyly uplatňovány žádné specifické zákony. Jednotlivé skupiny mohly cestovat a zakládat tábory tam, kde se jim to hodilo. Policie přivírala oči, když neměli pasy a jiné dokumenty (jediným povinným dokumentem byl však certifikát pro koně). Takovou míru svobody tyto kočovné skupiny nikdy před tím ani nikdy potom nezažily.

Situace „předtím“, byla popsána výše. Lze ji shrnout následovně: ve vztahu k Cikánům byly uplatňovány omezující zákony jak v carském Rusku, tak i v Sovětském svazu 30. let. Konkrétně se jednalo o tlak na vstup do kolchozů a nucené přesídlování táborů kočovníků z předměstí Moskvy. Situaci „po“ mám na mysli rozsáhlá opatření úřadů, uvedená do praxe zákonem z roku 1956.¹³ Tímto zákonem vláda zcela zakázala kočovný život. V průběhu několika málo let dostali kočovní Cikáni trvalé bydlení a stálou práci a jejich děti se staly žáky sovětských škol. Období popsané níže však spadá přesně do první poválečné dekády, tedy do jakéhosi „meziobdobí“. Dětství většiny pamětníků, o jejichž vzpomínky se opírá následující text, spadá do bezprostředně poválečných let, pro které byla charakteristická praktická absence jakýchkoliv právních zásahů do života jejich rodin.

Objasnili jsme si situaci ve vztahu k úřadům. Je tedy na místě popsat vztahy s místními obyvateli. To je oblíbené nostalgické téma romských pamětníků. Jednou z jejich výrazných tradic bylo „zimování“, tedy trávení zimy na statcích rolníků. Na rozdíl od řady cizích národů Rusové, Ukrajinci a Bělorusové ve svých domovech kočovné rodiny rádi přijímali (Andronikova 2006: 586). Cikáni jimi byli oceňováni za svůj přínos pro vesnické hospodářství a za své pěvecké a taneční umění. Obraz Cikána v ruské kultuře se obecně zdá být velmi romantický a atraktivní. Válečné roky prozařovala laskavá náklonnost k „potulnému lidu“. Slovanské obyvatelstvo

12 Informace o masové popravě romských členů kolchozu ve vesnici Alexandrovka ve Smolenské oblasti viz GARF, f. 7021, op. 44, d. 1091; informace o masové popravě členů romského kolchozu Ordžonikidze u města Taganrog viz RCChIDNI [Ruské centrum úschovy a studia dokumentů nejnovějších dějin], f. 17, op. 125, d. 170, s. 108–109.

13 O priobščeni k trudu cygan, zanimajuščichsja brodjažničestvom. Chronologičeskoje sobranije zakonov, ukazov Prezidiuma Verchnogo Soveta i Postanovlenij Pravitel'stva RSFSR [O zapojování kočovných Cikánů do práce. Chronologická kompilace zákonů a vyhlášek vydaných prezidiem Nejvyššího sovětu Sovětského svazu a Nařízení vlády RSFSR]. Díl 5, 1954–1956, Moskva 1959, s. 616, 617.

riskovalo své životy, když tyto lidi ukrývalo nebo je varovalo před příchodem represivních složek.¹⁴ Přestože byli obětí stejné genocidy, ztratili v důsledku toho Cikáni neporovnatelně méně lidí než Židé. Z Židů zastížených na ruském území okupaci přežila pouhá čtyři procenta (Altman 2002: 455). Z cikánské populace naproti tomu přežila zhruba polovina (Bessonov 2009). Co se týká vzdělání, v mírových časech jej kočovní Romové mohli ve vesnicích snadno získat. Již v roce 1918 vláda vydala usnesení, že vzdělání má být v Rusku zdarma a přístupné všem.¹⁵ Od té doby byla tato politika aktivně zaváděna na celém území Sovětského svazu. Takže v zimních měsících, kdy si kočovníci pronajímali ubytování od rolníků, mohly své děti posílat do školy. V této situaci závisela gramotnost dítěte čistě na vůli jeho rodičů. Většina kočovníků považovala školní docházku za zbytečnou. Ale známe i případy, kdy děti z kočovných rodin nejen že dosáhly středoškolského vzdělání, ale ve svém studiu pokračovaly i dále na vysoké škole (Bessonov 2014: 31).

Vztahy mezi Cikány byly založeny na vzájemné pomoci. Pamětníci například popisují zvyk „spravedlivého sdílení“, demonstrující silné egalitářské tendence (Andronikova 2006: 608). Hlava každé rozšířené rodiny už nad sebou neměla v rámci skupiny žádnou další sobě nadřazenou autoritu. Výjimkou byly skupiny Kotljarů, které měly své vlastní nejvyšší představitele – barony (Černich 2003: 32). Skutečnou moc měl vnitřní soud, tedy setkání respektovaných starších členů komunity. Jeho cílem bylo usilovat o urovnávání sporů a konfliktů (Abramenko 2006: 50). Rozhodnutí tohoto soudu nikdo z komunity nezpochybňoval, protože by jinak došlo k ostrakizaci vinné strany.

V rámci sovětského cikánského společenství neexistoval žádný třídní boj, a pokud ano, tak jen v rovině mytologie – tak se objevoval například v sovětské propagandistické literatuře (Zotov 1939: 19–22) nebo v hrách divadla Romen.¹⁶

14 Konkrétní případy byly popsány jak v romských periodikách, tak ve vyprávěních informátorů (Matjušenko, Padgurskis 2004; Miščerjakov 2004). Já jsem zaznamenal informace o případech záchrany Romů od následujících informátorů: Vera Sergejevna Satkevič (nar. 1933), ze skupiny *Russka Roma* (rod *Chatjarjata*), rozhovor byl pořízen ve Smolensku v roce 2015; Vera Sterjanovna Kolčaras – Babusja le Sterjanoki (nar. 1949), ze skupiny *Kotljari*, rozhovor byl pořízen v osadě Ajša (Zelenodolský region, Tatarstán) v roce 2013; Pjotr Ivanovič Kučerenko (nar. 1929) a jeho manželka Olga Tichonovna Kučerenko, oba ze skupiny *Vlachi*, rozhovor byl pořízen v osadě Gurmak (Volgogradská oblast) v roce 2004; Anna Fjodorovna Stepanova – Kolečko (nar. 1932), ze skupiny *Russka Roma*, rozhovor byl pořízen v Petrohradu v roce 2008; Ivan Reňkovič Grochovski (nar. 1950), ze skupiny *Russka Roma*, rozhovor byl pořízen ve městě Vidzi (Braslavský okres, Vitebská oblast) v Bělorusku v roce 2014; Jermolaj Jemeljanovič Čebotarjov (nar. 1934), ze skupiny *Kišiňovci* (rod *Milionešte*), rozhovor byl pořízen ve městě Bykovo (Ramenský rajón, Moskevská oblast) v roce 2000.

15 Dekret Vserossijského Central'nogo Ispolnitel'nogo Komitěta Sovetov. O Jedinoj Trudovoj Škole Rossijskoj Socialističeskoj Federativnoj Sovetskoj Respubliki. Sobranije uzakoněnij i rasporjaženij pravitel'stva za 1917–1918 gg. Upravlenije dělami Sovnarkoma SSSR [Dekret Vseruského ústředního výkonného výboru sovětů „O sjednocené dělnické škole v Ruské sovětské federativní socialistické republice“. Sbírna právních aktů a nařízení vlády v letech 1917–1918, Úřad Rady lidových komisařů SSSR]. Moskva 1942, s. 1026–1030.

16 Libretto p'jesy A. Germano „Žizn' na koljosach“; libretto p'jesy I. Rom-Lebeděva „Doč' stěpej“ [Libreto hry A. Germana „Život na kolech“; libreto hry I. Rom-Lebeděva „Dcera stepi“]. Moskovskij gosudarstvennyj teatr Romen. Gastrol'naja pojezdka po SSSR. Moskva, 1937, s. 7–15, s. 43–52.

Všichni starší pamětníci však jednomyslně popisují spíše opačný obrázek. Podle jejich vzpomínek vedle sebe ve stejné čtvrti žily chudé i bohaté rodiny. Stejně tomu bylo v jednotlivých táborech kočovníků: tábor byl dobrovolným sdružením několika rodin a jakýkoliv pokus někoho bohatého uplatňovat při jednání se členy stejné skupiny svou moc setkal se s rázným odporem. Ostatní muži ze skupiny mu jednoduše ukázali jeho místo nebo odešli do jiného tábora. Dobře situované rodiny tak zpívaly stejnou písničku jako ty chudé. Stejně tak existovalo vzájemné porozumění mezi kočovníky a jejich příbuznými usazenými ve městech. Sociální stratifikace, pokud nějaká existovala, byla patrná spíše ve vztazích mezi různými sub-etnickými skupinami. Rozlehlé území Sovětského svazu bylo osídleno více než dvaceti takzvanými „cikánskými národy“. Některé z nich, které si byly příbuzné dialektem i způsobem života, se k sobě chovaly velmi přátelsky. Mezi ostatními skupinami zároveň existovala jistá nedůvěra: lidé z jedné skupiny by si vedle takových sousedů nikdy nepostavili své stany, vyhýbali se smíšeným sňatkům a tak podobně. Je třeba též vzít v úvahu rozdílnost v náboženské příslušnosti těchto lidí: byli mezi nimi pravoslavní křesťané, katolíci, protestanti i muslimové. To stavělo další bariéru. Náboženské rozdíly však nevyvolávaly žádné konflikty. Žádný z písemných nebo orálních zdrojů nezmiňuje spory založené na víře. V případě nábožensky smíšených sňatků nevěsta zpravidla konvertovala k víře svého manžela.

Poté, co jsme nastínili základní obrysy celkové situace, můžeme se konečně posunout k podstatě článku. Nabízí popis jedné charakteristiky socializace dětí romských kočovníků. Zdrojem informací jsou data získaná během terénního výzkumu doplněná o jednotlivá svědectví zveřejněná v dostupné literatuře. Text obsahuje po informační stránce velmi cenné doslovné citace starších romských pamětníků.

Povinnosti a pracovní úkoly romských dětí

V očích ruských obyvatel měst se Cikáni jeví jako bezstarostní kočovníci, ale skutečný život se od této představy lišil. Pouze iniciativní lidé se silným pocitem zodpovědnosti za své rodiny mohli obstát bez jakékoliv podpory vlády. Takže romští otcové a matky předávali svým dětem povinnosti, které byly schopné vykonávat.

Domácí práce. Anna Orlovskaja, Romka z Běloruska, vzpomíná na instrukce, které dostávala od své matky:

„...Matky nás učily, Ty umyješ nádobí. Zatímco budu ve vesnici, nanos vědra s vodou a nasbírej větvičky na oheň. Žili jsme ve stanech – ale všude jsme měli čisto. Myla jsem nádobí už od tří let. Muselo se lesknout. Matka mi nikdy nepomáhala. Mohla jsem ho klidně drhnout celý den – ale nakonec muselo zářit! Tak to měly všechny dívky. Kdyby se matka vrátila z vesnice a talíře se neleskly, snesl by se na vás přívál nazlobených slov! Takže jsme seděli a drhli.

Používali jsme k tomu štětkevce. Nasbírali jsme si pár větývek v lese a už jsme se oháněli. Dokud pánve nezářily na slunci. Někdy nás z toho bolely ruce... To byla naše průprava! Když jsme se utábořili v lese, otec rozdělával oheň.

– *Čhavore! Džjan, kašta skenden.*¹⁷

On sám nikdy nešel. Běhali jsme všude kolem. Já jsem sbírala klacíky – na zemi byla roztroušená spousta suchých větviček. Mí bratři sbírali malá polínka. Zatímco matka byla ve vesnici, nasbírali jsme jich celou velkou hromadu.¹⁸

Starší děti se samozřejmě musely starat o ty mladší. Ta samá pamětnice, Anna Orlovskaja, popisuje kočovnickou kolébku:

„Zavěsili ji u vchodu do stanu. Přivázali k sobě čtyři dřevěné tyčky, natáhli přes ně kus látky a pečlivě ji přivázali za každý roh jedním provazem. Když se matka vrátila domů z věštění, uložila tam dítě. Starší sestra jej kolébala, zatímco matka vařila.“¹⁹

Péče o koně. Bylo povinností dospívajících chlapců dohlížet na koně, zatímco se pásli. Byla to velká zodpovědnost. Pokud by kůň utekl, mohl by vniknout na cizí pozemek. Když se to stalo, následujícího rána se v táboře objevili naštvaní vesničané. Aby uhradili škodu, kterou tulák způsobil na poli nebo zahradě, všechny stany mezi sebou vybraly peníze. Takže chlapci z tábora moc dobře věděli, že jejich nedbalost může způsobit finanční ztráty. Taková škoda se stávala jen velmi zřídka.

V kočovných rodinách byly povinnosti přidělovány v závislosti na genderu dítěte. Dívky byly připravovány na roli ženy v domácnosti, která má na starost svůj stan. Chlapci byli vedeni k zacházení s koňmi, protože je v jejich budoucím životě čekala kariéra koňského handlíře. V souladu s tím byly synům předávány znalosti a dovednosti související se všemi detaily chovu koní – jak o zvířata správně pečovat, jak léčit nemoci a podobně. Existovaly ale také výjimky – například dívky s vrozeným přirozeným citem ke koním. Ivan Pančenko, bývalý kočovný Rom, známý z různých zdrojů pod literárním pseudonymem Ivan Romano, o jedné takové dívce píše. Hlavní postava jeho příběhu (Romano 2011: 25–31) se starala o koně, už když byla malá holčička. Později se bosá dívka dokonce účastnila koňských závodů pořádaných Romy ze Sibíře – a sice při řešení sporu o to, kdo má rychlejší koně. Spisovatele jsem potkal v posledním roce jeho života a zjistil, že příběh je založený na skutečných událostech.

17 Děti! Jděte nasbírat dříví.

18 Anna Antonovna Orlovskaja – Potja (nar. 1942), ze skupiny *Polska Roma*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Safonovo (Smolenská oblast) v roce 2003.

19 Tamtéž.

Ve stejné poválečné době žila v běloruském táboře dívka, která se jmenovala Ljuba Levickaja. Mezi svými lidmi získala přezdívku Pastýrka. Dívka, se kterou se jako dítě přátelila, o ní říká:

„Její přezdívka v ruštině znamená pastýřka. Velmi milovala koně. Když nás, dívky, otcové spatřili u koně, okamžitě nás odehnali. Byly jsme bosé a většina koní byla okovaná. Nedej Bože, že by nám stoupili na nohu, úplně by ji rozdrtili. Ale tahle Pastýřka, vůbec se jí nemohli zbavit. Nic naplat! Neustále pobíhala kolem s bičkem a líbala koně na čumák. Kouřem z doutnajícího ohně jim odháněla ovády. Koně měli přivázané nohy, přežvykovali trávu. Takže aby je ovádi nesežrali zaživa, bylo potřeba rozdělat oheň a přikrýt ho mokrymi větvíčkami.“²⁰

Kůň jako zdroj příjmu. Chlapci na rozdíl od svých sester nosili od určitého věku boty. Nejen, že sloužily jako ochrana proti úrazu způsobenému koňským kopytem, ale dělali v nich dospělejší dojem. Chlapec z tábora tak mohl jít za místními rolníky a domluvit si práci. Ruský jazyk má pro to speciální výraz – *izvoz*, tedy přeprava nákladu. Velmi žádaný *izvoz* poskytovaný romskými kočovníky prosperoval díky realitě sovětského života. Ta vypadala takto: během povinné zemědělské kolektivizace se koně stali „veřejným majetkem“. Zároveň každá rolnická rodina vlastnila svoje políčko, které bylo obtížné orat ručně. Před začátkem zimy bylo také potřeba navozit dřevo. O pomoc bylo možné požádat úředníky z kolchozu. Ředitel nebo jeho zástupce vám mohli poskytnout koně pro potřeby vaší domácnosti. Ale ve skutečnosti to někdy prostě odmítli. Buď žádné koně k dispozici neměli, nebo měli osobní důvod odmítnout. Někdy zase výbor kolchozu očekával „oplátku“ určité výše. Ale když se v blízkosti vesnice rozložil romský tábor, situace se rychle změnila. „Kočovní kmen“ si navzdory kolektivizaci své koně ponechal. Kolchozníci věděli, že jim Romové jejich pole či zahradu vždy rádi zorají a neřeknou si za to mnoho. Platit bylo možné i chlebem nebo bramborami. Pokud hlava rodiny nemohla všechny práce zvládnout, zhostili se jich dospívající synové. Ivan Vasiljevič Serafimovič mi například vyprávěl o svážení sena – práci, kterou vykonával jako dítě. Jeho rodina se pohybovala v severozápadním Rusku, v blízkosti města Pskov.

„Teď často slyšíte o tom, jak se lidé na venkově za starých časů všichni báli Cikánů a všechno před nimi schovávali. Já si na nic takového nepamatuji. Nikdo z našeho tábora nic nikomu nekradl. Muži dělali příležitostné práce jako orání políček pro pěstování zeleniny. Za zorání louky byla cena 25 rublů za *sotku*²¹; běžné orání bylo za zhruba 10–15 rublů. Na podzim jsme vozili

20 Anna Antonovna Orlovskaja – Potja (nar. 1942), ze skupiny *Polska Roma*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Safonovo (Smolenská oblast) v roce 2003.

21 100 m², ekvivalent jednoho hektaru.

seno. Byl jsem mladý chlapec, bylo mi tehdy 14 let. Vzpomínám si na jednu práci. Přetížil jsem povoz a v půli cesty mi prasklo kolo. Takže dál jsem musel povoz táhnout bez kola...²²

Pamětník přezdívaný Vajvaj si ve svém stáří získal velký respekt. Už od dětství se jako muž musel starat o rodinu.

„Jako malý jsem ztratil otce, byly mi tři roky. Přistihli ho při krádeži koně, pokusil se utéct a při tom ho zastřelili. Proč se snažil utéct? V té době si zrovna odseděl dva roky ve vězení za krádež koně! Bylo to ve Voroněžské oblasti, v Buturlinovském okrese... Poté jsem vyrazil na cesty se svou matkou. Byli jsme všude! V oblastech kolem měst Gorkij, Moskva, Novgorod i Voroněž. Na zimu jsme zůstávali ve vesnici Medyncevo nedaleko města Arzamas, nebo ve městě Lyskovo. Když lidé z tábora bydleli v pronajatých domech, chodily jejich děti do školy. Dokonce i dívky. Ale přesto to byl těžký život. Člověk se protloukal, jak nejlépe uměl. Naši Romové našťípali v lese dříví na otop, naložili ho na povoz a odvezli do vesnice. Některé rodiny se živily těžbou rašeliny. Vykopávaly rašelinu. Mně moji příbuzní koupili koně, když mi bylo osm. A od té doby jsem si s pomocí toho koně vydělával vlastní peníze. Až do šestnácti. Rodiny z vesnického kolchozu si mě často najímaly, abych jim zoral pole. Muži mě zase najímali na svážení dříví nebo sena.“²³

Pomoc s hledáním zimního ubytování. Mnoho dětí začínalo hrát důležitou roli pro přežití rodiny ještě v době, kdy ani neuměly mluvit. Byla řada situací, ve kterých se neuplatnila jejich práce, ale právě jejich zubožený vzhled. Tento apel na soucit venkovanů byl zvláště potřebný, když rodina kočovala i během zimních měsíců. Jak bylo řečeno výše, většina kočovných Romů si na zimu pronajímala různé příbytky. Ale některé rodiny i přes zimu putovaly z místa na místo. Pohybovaly se na saních a pokaždé, když se den chýlil ke konci, hledaly střechu nad hlavou. Když muž jednal s majiteli, stála jeho žena vedle něj bosá na sněhu, a nahé děti s ní. Je třeba zdůraznit, že romští rodiče kvůli tomu svoje malé děti nesvlékali účelově, ale že pro děti bylo přirozené chodit zcela nahé. Odbornice na ruské Romy, I. M. Andronikova, ve své dizertační práci založené na terénním výzkumu podotýká: „Cikáni neměli ve zvyku oblékat batolata. Dokonce ani v zimě na sobě neměla nic jiného než křížek. Když cestovali z vesnice do vesnice, ukládali zcela nahé děti do peřin na povozech“ (Andronikova 2006: 619). Můj vlastní terénní výzkum její tvrzení podporuje na základě řady záznamů z různých regionů. Nikolaj Ovčinnikov, bývalý běloruský kolchozník, vypráví:

22 Ivan Vladimirovič Serafimovič (nar. 1939), po otci ze skupiny *Kotljari* (vica *Jonešti*), po matce ze skupiny *Russka Roma*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno v Moskvě v roce 2009.

23 Michail Ivanovič Volkov – Vajvaj (nar. 1927), ze skupiny *Russka Roma*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Kirillovka (okres Arzamas, Nižněnovgorodská oblast) v roce 2004.

„Spávali i u nás, v chalupě... Nikdo za to nic nezaplátil. Zůstali dva dny, možná déle. A pak odešli zase někam jinam. Potulný národ je potulný národ. V zimě neměli kryté vozy, jenom saně... Polštáře, peřiny a v nich malé cikánské děti – úplně nahé [dobrosrdečný smích]. Běhaly nahaté za sáněmi, a pak vklouzly do peřin!“²⁴

Podobně na své dětství vzpomínají další bývalí kočovníci, například Vladimír Timčenkov ze Smolenska:

„Cestovali jsme všude možně. Tady v okolí měst Kardymov, Gorkij, v Ivanovu. Na cestě jsme byli i v zimě. Přišel sníh – a otec koupil saně. V sezóně byly levnější. Jinak jsme jezdili ve voze. Ten náš byl dobrý. Otec ho na zimu rozebral a všechny součástky naložil na saně. Kola dospod, na ně přišla prkna a nahoru peřiny. Můj bratr a já jsme leželi v peřinách. Můj bratr se jmenoval Vasja, byl o dva roky starší než já. Za soumraku jsme zamířili k vesnici. Požádali jsme, aby nás nechali přenocovat. A nikdy se nestalo, ani jednou, že by vás všichni ve vesnici odmítli. Třeba nás nepřijali v prvním domě, ale v dalším už ano. Venku už mohla být tma. Takže by to jejich srdce neuneslo – pustili nás dovnitř. Ti lidé neměli příliš rozvinutou kulturu, ale byli dobrosrdeční.“²⁵

Aby svou roli sehrály dobře, musely mít malé romské děti kromě železného zdraví i herecké nadání. Matky je učily, jak tancovat na mraze s tím nejubožejším výrazem ve tváři. Obvykle se chlapci se smíchem klouzali nazí dolů po ledovém kopci nebo skákali do hromad sněhu u sauny, ale za soumraku tančili malé romské dívky a chlapci na zápražích rolnických chalup, rozechvělí, předstírající zoufalství.

Zinaida Černonogova, romská pamětnice ze Sibíře, vzpomíná na kočování takto:

„Trvalo to dlouho. Dokonce ještě mnoho let po vydání toho zákona. Pamatuji si tábory v letech 1965 a 1966. Byly tam i rodiny, které v zimě putovaly po Tobolském rajónu. Vyměnily koně a odjely k jezeru Uvat. Tam vyložily ze saní ryby a prodávaly je. Děti zůstaly v peřinách, ze kterých jim vyčnívaly jen hlavy! Jakmile se otec dohodl s hostitelem – děti se honem vrhly na pec.“²⁶

24 Nikolaj Josifovič Ovčinnikov (nar. 1943). Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno v roce 2014 ve městě Vitebsk (Bělorusko).

25 Vladimír Nikiforovič Timčenkov (nar. 1940), ze skupiny Russka Roma (rod *Timčenkí*). Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve Smolensku v roce 2015.

26 Zinaida Vasiljevna Černonogova (nar. 1945), ze skupiny *Sibirjaki* (sibiřští Romové), po otci z rodu *Černonogovy*, po matce z rodu *Barmíny*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Bykovo (Ramenský rajón, Moskevská oblast) v roce 2017.

Romská pamětnice z Lotyšska, Sofia Tumaševič vypráví podobnou příhodu:

„A v zimě naši lidé cestovali na saních. V zimě. V tuhém mrazu! A my jsme vyrazili na cestu. A malé děti... Víte, měli jsme tenkrát velké peřiny. Jedna se rozprostřela dospodu, aby na ní mohly malé děti sedět. Pevně všechno přivázali, aby nikdo nevypadl. A mohli vyrazit na cestu. Z vesnice do vesnice. Už byla tma. Když se ptali, zda by mohli zůstat přes noc, lidé je pustili dovnitř.“²⁷

Pokud se snad náhodou stalo, že je vesničané odmítli, nebyla to žádná katastrofa, jen se život trochu zkomplikoval. Rodina, která nenašla střechu nad hlavou, se uchýlila do lesa. V něm museli najít místo, ze kterého odklidili sníh, rozdělali velký oheň, který zahřál zem, a pak postavili stan. Spali v peřinách. Ale samozřejmě si všichni přáli, aby jejich děti nadcházející den sehrály svou roli lépe – a aby se vyhnuli všem těm zbytečným komplikacím.

Spolupráce s rolníky. Ve chvíli, kdy byli pozváni do domu, měl každý z členů rodiny určenu svou roli, kterou musel perfektně sehrát. Šlo o to, aby v každém novém místě zanechali dobrý dojem, a aby hostitelé i nadále nechávali u sebe Romy přenocovat. Děti se chovaly velmi tiše a nesnažily se vecpat ke stolu. Anna Orlovskaja vypráví:

„Seděli jsme na peci a vyčkávali. Byli jsme úplně vyhladovělí! Hospodyně otevřela troubu – a z ní se linula vůně. Vystrčili jsme hlavy, abychom viděli, co tam je. Ale pořád jsme byli potichu.

Jako prvnímu nabrala večeri svému manželovi. Polévku nebo něco, cokoliv, co uvařila. Až potom se zeptala nás:

- Máte hlad?

- Ano, máme.

Položila před nás mísu a řekla naší matce:

- Ach, jaké máte hodné děti! Jak jsou dobře vychované. Jen tu hezky tiše sedí! Pokud měl dům dřevěnou podlahu, máma hned věděla, co má dělat. Chudí lidé měli podlahy z hlíny, bohatší měli dřevěnou podlahu. Takže mi matka řekla, abych přinesla plný kbelík sněhu. Nabrala jsem venku sníh ze závějí a rozsypala ho po podlaze. Pak jsem vzala proutěnou metlu a prkna drhla, jak jen jsem uměla. Tající sníh pomáhá odstranit všechnu špínu. Pak si to matka zkontrolovala – přejela podlahu prstem. Všechno bylo čisté! Teď už stačilo jen podlahu vysušit hadrem. A bylo hotovo. Hostitelé byli spokojeni. Dokonce nám na zem rozprostřeli seno, abychom spali na něm.“²⁸

27 Sofia Gavrilovna Tumaševič, roz. Janevič (nar. 1938, dle pasu 1942), ze skupiny *Lofiti*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Ljozna (Vitebská oblast, Bělorusko) v roce 2014.

28 Anna Antonovna Orlovskaja – Potja (nar. 1942), ze skupiny *Polska Roma*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Safonovo (Smolenská oblast) v roce 2003.

I když už byla úplná tma, bylo potřeba udělat ještě hodně práce. Přinést vodu pro laskavé hostitele i pro vlastní koně. Vratíme se znovu k vyprávění Anny Orlovské:

„Matka šla ke studni, bosá, na sobě jen tenkou blůzku. A já za ní. Stála jsem na sněhu, ona na ledu. Kolem celé studně byly zmrzlé cákance vody. Na ledě to děsně klouzalo. Pro mou matku to nic nebylo. Tahala vědra s vodou ven, jakoby nic. Podávala mi je. Pak je zavěsila na závěs a i s vodou jsme se vracely zpět. Kolem šla žena. Místní vesničanka – měla na sobě válenky (zimní plstěné boty) a galoše...

– Svatá dobroto! Vždyť ta holka nastydne! Potřebuje něco na nohy!

A matka odpověděla:

– To nic! Cikánské děti jsou otužilé.“²⁹

I v teplém období se děti stále snažily udržovat pověst užitečných sousedů. Někdy přišla ke stanům vesnická hospodyně, která potřebovala pomoci s domácími pracemi. Malá Aňuta Orlovskaja považovala práci na poli za naprosto běžnou:

„Někdy pozvali ženské z tábora, aby jim pomohly plít. Dokonce vím, jak zacházet se srpem! Naučily mě to vesničanky. Držela jsem ho takto, v jedné ruce. A kosila. A odkládala pokosenou trávu na stranu. Otec pracoval s rolníky. Vesničan hrabal seno a otec stavěl stoh. Romové dělali jakoukoliv práci. Ne za peníze – za jídlo.“³⁰

To vše může milovníkům kočovného romantismu připadat zvláštní. Ale nebyly to jen daleké cesty, co tvořilo skutečný život Romů. Ani dospělí, ani děti se nebáli jakkoliv těžké rolnické práce.

Žebrání. Všechny tyto aktivity vytvářely svéráznou souhru s uměním žebrot. Opět se musíme zbavit stereotypů. Pro většinu lidí je prošení o almužnu jasným znamením morálního selhání. Pokud člověk chodí kolem s nataženou rukou, musel se jistě dostat až na dno. Žebráci jsou v očích společnosti morálně zkaženými lidmi. Ale táborový systém hodnot jim přisuzoval zcela opačné postavení. Ženy a děti musely podle dávného zvyku žebrot o jídlo a staré věci. Když byly šikovné, jejich sebevědomí rostlo. Dívku, která měla v žebvání štěstí, považoval tábor za záviděníhodnou nevěstu. Ne náhodou vyjadřovala přísloví takové pravdy jako: *Le bipridaňoskiri – gožona, udačnona – joj doresela*. [Nechť dívka nemá věno – ale ať je krásná a má štěstí – vše ti přinese]. *Isys nevestate riskirdy indaraka i pirange pjatki, da dyja lake devel dobičlivost*. [Vše, co nevěsta měla, byla roztrhaná sukně a bosé nohy, ale Bůh jí dal

29 Tamtéž.

30 Tamtéž.

dar umění žebrot]. *Lija rom na romňa, a celo torba*.³¹ [Muž si nevzal ženu, ale plnou torbu].³² Malá dívka doslova nasávala potřebnou mentalitu zároveň s mateřským mlékem. Romka chodila po vesnici, s dítětem uvázaným nějakým hadrem na prsou nebo na zádech. Dojímavé řeči byly pro malé děti z tábora matčinými ukolébavkami. Nejen, že zvuk mateřského hlasu dítě uklidňoval a uspával, ale rovněž vytvářel představu, která se ukládala v jeho podvědomí – a to, že prošení o chleba bylo z hlediska morálky a osobní integrity zcela v pořádku. Už jako batolata se romské děti účastnily tohoto skutečného táborového umění. „Jsme tu od toho, abychom žebrali, a gádže – aby dávali.“ V dávných dobách nebylo toto pravidlo zpochybňováno ani rolníky. Ukrajinka Maria Pavlovna Gmyrja vypráví:

„Žila jsem ve vesnici. Každou zimu jsem vídala bosé cikánské ženy: před válkou i po válce. Neměly kožešinové kabáty. Přehazovaly si přes sebe šátky. Někdy si k prsům uvazovaly děti. Na sobě mívaly pestrobarevné sukně, roztrhané na hadry. Prosily o chleba, malé děti pobíhaly s nimi, úplně nahé. Nad ničím z toho jsme se nepodivovali, mysleli jsme si, že to u nich bylo pravidlem – že ženy mají být bosé a děti nahé.“³³

Rozhovory, které jsem nashromáždil, jsou do velké míry prostoupeny nostalgií. Ukazují, že pro táborovou dívku bylo potěšením vyrůstat do tradiční role. Anastasia Vološina, ze skupiny *Russka Roma*, s radostí vypráví:

„Tábor cestoval mnoha směry. Murom, Vladimir, Rjazaň, Moskevská oblast, Ivanovo. Část kočovného života jsem zažila i já. Jedna z mých prvních vzpomínek je z doby, kdy mi bylo pět let. Sedím na voze, můj strýc drží otěže. Byli jsme blízko vesnice. Naše ženy – jedna, druhá – všechny zmizely za dveřmi domů. Já také – přišla jsem k plotu:

- Paní, mám hlad.

Hospodyně se na mě usmála:

- Pojď sem, maličká.

Šla jsem až do obývacího.

- Dejte mi kus koláče!

Nikdo nikdy neodmítnul. V té době na nás lidé byli hodní.“³⁴

31 Pytel na nošení vyžebrotých věcí.

32 Nikolaj Josifovič Ovcinnikov (nar. 1943). Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno v roce 2014 ve městě Vitebsk (Bělorusko).

33 Maria Pavlovna Gmyrja (nar. 1925), Ukrajinka. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Dněpropetrovsk v roce 2004.

34 Anastasia Stepanovna Vološina (nar. 1949), ze skupiny *Russka Roma* (rod *Falymoni*). Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno v Nižním Novgorodu v roce 2016.

Anna Orlovskaja vypráví o svém dětství v Bělorusku:

„Když mi byly tři roky, už jsem v zimě sama žebřala. Na noc jsme si našli ubytování v domě. Sedlák nám ho sám nabídnul: ‚Kam míříte v takovém mraze, a s dětmi?‘ Dobře. Na druhý den otec s matkou nasedli na saně a odjeli za prací. Můj bratr a já jsme zůstali sami v chalupě. Hospodyně předla. Pak jsem vyběhla ven. Na celou ulici jsem křičela: ‚Paní, dejte mi, prosím, kousek chleba, brambory.‘ Dívali se na mě, lomili rukama: ‚Můj Bože! Proč jsi bosá? Nastydneš!‘ Oběhla jsem všechny domy. Pak jsem se vrátila ke kamnům, abych se zahřála. Pak jsem si vzpomněla, že jsem na jednom vzdáleném kopci viděla ještě jeden srub. Musela jsem dojít i tam! Brána byla zavřená. Začala jsem bušit svou malou pěstičkou na prkna. – Paní, paní! Dejte mi kus chleba! Dlouho neotevírali. Ale já jsem čekala a čekala. Málem jsem umrzla, než si mě všimli. To byla naše průprava proti strachu ze zimy.“³⁵

Stejně nostalgicky vzpomínala Anna Orlovskaja na léto:

„Chodila jsem s mámou po vesnicích. Matka věštila budoucnost a já... já ne. Byla jsem dítě, kdo by mi uvěřil? Já jsem jen chodila žebřat – a lidé mi dávali. Nikdo mě nikdy neodmítnul. Cokoliv jsem si řekla. Chtěla jsem třeba vepřové sádlo:

– Pane! Chci trochu sádla!

– Jen počkej, dcerko, hned ti ho přinesu, maličká.

Tak jednoduché to bylo. Seděla jsem u branky a smála se. Náramně spokojená. Taky jsem uměla sehnat věci! Byť jen trochu – ale dávali mi je rádi, opravdu! Byla jsem se sebou spokojená. Nikdo nebyl vůči mně lakomý, víte. Ani mi nikdo nenadával.

– Kolik ti je let?

Věděla jsem kolik. Uměla jsem to ukázat na prstech. Takhle. Zvedla jsem ruku a ohnula prsty. Tolik. A oni řekli, kolik.

– Dobře. Co bys ještě chtěla?

– Nemáte jahody nebo maliny?

– To víš, že jo, pojď dál.

No, a vzal hrnek nebo sklenici. Natrhal mi maliny nebo něco. Neobtěžovala jsem se nějakým mytím. Na co je mýt? V lese jsme je stejně nemyli. Nacpala jsem si je do pusy, zatlačila prsty, abych je rychle snědla. A zase jsem běžela. To bylo celé. Byla jsem tak spokojená.“³⁶

35 Anna Antonovna Orlovskaja – Potja (nar. 1942), ze skupiny *Polska Roma*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Safonovo (Smolenská oblast) v roce 2003.

36 Tamtéž.

Děti byly hrdé, že přispívají k blahu rodiny. Jak chlapci, tak dívky měli pocit uznání od starších. A to jim dodávalo nadšení a pozitivní náladu.

Řemesla

Dosavadní text se zabýval především severními etnickými skupinami Romů (*Polska Roma, Russka Roma, Lotvi*). Muži z této severní větve romských skupin se živili obchodováním s koňmi, přepravou zboží a orbou rolnických políček. Ale na území Sovětského svazu se pohybovala i řada etnických skupin jižní větve. Byli to například *Vlachi, Kotljari* nebo *Čokenari*. V jejich táborech se tradičně provozovala velmi náročná řemesla – zejména kovářství. I děti řemeslníků samozřejmě již od raného věku pomáhaly svým otcům s drobnými pracemi. Vlašští chlapci rozdmýčávali oheň nebo drželi výrobky v kleštích, zatímco na nich jejich otec pracoval s kladivem. V jiných komunitách děti pomáhaly plést košíky nebo vyřezávat lžice. *Kotljari* se živili cínováním hrnců, výrobou kovových kbelíků a talířů. Tato skupina, původem z Rumunska, byla až fanaticky pracovitá. Není ani nutné dodávat, že děti cínovačů nadšeně pomáhaly svým otcům v jejich těžké práci.

Olga Demeter-Čarskaja (2003: 29) ve svých memoárech píše, jak její otec Išvan jednou dostal velkou zakázku v Charkově – měl vyrobit činely pro orchestr.

„Celá rodina se pustila do práce. Jeden nakreslil kružnici na měděném plátu, druhý ji vystříhl, další zarovnal hrany pilníkem a další vystříhl kousky kůže na úchytky, které byly upevněny ve středovém otvoru činely. Stručně řečeno bylo dost práce pro všechny. A otec nás zvládal všechny skvěle řídit.“

Věštění budoucnosti

Romské matky s sebou ke svým „obchodním záležitostem“ zpravidla brávaly i své dcery. Jejich primárním úkolem bylo obcházet okolí a žebrot. Zároveň ale bedlivě naslouchaly tomu, jak matky na vesnických dvorcích nebo v ulicích měst předpovídaly budoucnost. Tak se tomuto řemeslu bezděčně učily. Dcery vnímaly některé typické způsoby projevu a byly jim představovány různé psychologické techniky. Byly svědky toho, jak jejich matky provozovaly všechny možné způsoby věštění budoucnosti: čtení z ruky, z karet, ze zrcadla a další. A pak přišla chvíle, kdy se mladá dívka rozhodla zkusit to sama. Někdy se tak dělo s podporou matky – jako tomu bylo v rodině Timčenků ze Smolenska. Můj starší informátor z této rodiny vyprávěl, jak jeho mladší sestra Ljuba chodila věstit spolu se svou matkou.³⁷

37 Vladimir Nikiforovič Timčenkov (nar. 1940), ze skupiny *Russka Roma* (rod *Timčenki*). Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve Smolensku v roce 2015.

V různých rodinách tomu mohlo být jinak. Některé matky raději nechávaly své dospívající dcery pracovat „kolem domácnosti“ v blízkosti stanu. To dívky ze srdce nesnášely. Snem každé z nich bylo stát se skutečnou věštkyní, jak jen to bylo možné – a namísto toho dostávaly jednotvárné úkoly, jako třeba praní prádla! Dobře to ilustrují vzpomínky Zary Antonové z Vladimírské oblasti:

„Tolik jsem ten život milovala! Kdybych teď zaslechla: Jedeme, zapráhněme koně!“ – hned bych šla. [...] Vzpomínám si na to velmi dobře. Jak roztál sníh – zapráhli koně a jeli jsme. Naše matky chodily bosé od brzkého jara až do pozdního podzimu. Chodily po všech vesnicích. A my jsme z toho byly nešťastné. Když samy chodily věštit – mohly nás dívky brát s sebou. Ale nechávaly nás doma v táboře samotné, abychom nasbíraly větve na oheň a přinesly vodu. Až jsem z toho plakala – chtěla jsem také jít do vesnice. Někdy jsem tam utekla sama:

- Paní, buďte tak hodná, dejte mi trochu mléka, kousek chleba.

Přišla jsem zpátky do stanu – a nepochválili mě.

- Jen moc nepospíchej – však se ještě nadřeš, až přijde tvůj čas. Máš před sebou ještě celý život plný věštění a žebrání. Vdáš se – a tchyně tě všechno naučí.

Otcové se občas hádali:

- Nechte ji to aspoň zkusit!

Ale matky se jim vysmívaly:

- Až jí manžel pěkně sešlehá – bude to hned umět!³⁸

Podobně se tímto nuceným oddalováním trápila i Šura Arbuzaova, z tábora v Nižném Novgorodu. Někdy až do tábora přišly vesnické dívky. Když jí bylo dvanáct let, zkoušela jim Šura věštit budoucnost. Jako platbu přijímala například hřebínek. Dospělé ženy ji však odmítaly brát s sebou na cesty za věštěním.

„Ale já jsem si věřila. Začala jsem je prosit, aby mě braly s sebou do vesnice. To bylo tak. Naše ženy se sešly, připravené odejít. Každá měla polku (tak říkaly cikánské torbě, pytli na záda). Běžela jsem za nimi...“

- Co tě to popadlo? Je to dlouhá cesta!

Stejně jsem se k nim připojila. Tak jsme chodily od vesnice k vesnici, plnily pytle a věštily budoucnost.³⁹

Scéna, kterou ve svých vzpomínkách popsal Ivan Korsun, se odehrála v areálu tábora na okraji Oděsy. V poválečných letech byl v této pobřežní oblasti nedostatek pitné vody. Lidé stáli fronty u pump a za každý kbelík vody se platilo. Tábor

38 Zara Aleksejevna Antonova (nar. 1940), ze skupiny *Russka Roma*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Bavlenu (Kolčuginský rajon, Vladimírská oblast) v roce 2015.

39 Aleksandra Ivanovna Arbuzova – Sedačicha (nar. 1939), ze skupiny *Russka Roma* (rod *Sedaki*). Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno v Nižném Novgorodu v roce 2016.

pochoitelně neměl na něco takového peníze. Problém vyřešily dívky, věštkyně začátečnice. Ivan Korsun (Korsun, Bessonov 2013: 90) vypráví:

„Dívky šly rovnou k prostřední boudě, kde se napumpovala voda. Začaly předpovídat budoucnost mechanikovi, který pumpu obsluhoval. A za to jim dal čistou čerstvou vodu. V kýblech jsme ji pak nanosili do stanů.“

Je však třeba poznamenat, že ve většině případů byly dívky rodiči povzbuzovány, aby začaly věštit samy. Když mí informátoři, v době vyprávění všichni velmi pokročilého věku, hovořili o tom, od kolika let byli považováni za profesionály, projevovali náležitou hrdost. Vera Satkevič se v rozhovoru chlubila:

„Po válce jsem se už starala sama o sebe. Věštit jsem začala ve čtrnácti letech. Přímo na trhu, sedávala jsem na voze. Měla jsem veliké štěstí! Předpověděla jsem budoucnost jedné ženě a ostatní už za mnou přišly do tábora samy...“⁴⁰

Objevovaly se samozřejmě i výjimečné případy. Moldavská Romka Merica začala předvídat budoucnost, když jí bylo šest let. Její vnuk říká:

„Je to rodinná tradice. Ale ona na to měla talent. Zнала i minulost i budoucnost. Lidé byli někdy doslova ohromeni. Jako bys se mnou žila v jednom domě!“⁴¹

Sběr hub a plodů. Rybolov.

Jak jsem naznačil výše, život kočovných Romů závisel na lidské laskavosti. Ale v letech hladu a bídy, nebo poválečné devastace, bylo pro místní rolníky skoro nemožné obětovat cizím poslední kousek jídla, který měli. Pak zůstala jediným zdrojem pro lidi z tábora příroda. Děti trhaly šťovík a chodily do lesa sbírat houby a jiné plody. Chlapci měli rybářské pruty. Ivan Korsun ve svých vzpomínkách popisuje jedno z těchto období hladu (Korsun, Bessonov 2013: 38–41):

„Mí příbuzní mě vzali do města Toržok a odtud jsme jeli do Pskova. Přijeli jsme tam na jaře roku 1945. Všude stále ležely hromady sněhu. Ale už tam byl cikánský tábor. Nikdy jsem neviděl lidi dohnané do takové bídy a takového utrpení – ani předtím, ani potom. Celá ruská země byla v ruinách... Rolníci žili v zemljankách a čistili půdu od vybuchlých min a střel, aby tam mohli zasázet brambory. Sami neměli nic – a co teprve my! Ze všeho oblečení zbyly jen hadry, díra vedle díry; ženy neměly ani kožené, ani plstěné boty. A i kdyby je některá měla, nikdy by si

40 Vera Sergejevna Satkevič (nar. 1933), ze skupiny *Russka Roma* (rod *Chatjarjata*). Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve Smolensku v roce 2015.

41 Remus Lepedatu (nar. 1974), moldavský Rom (vica *Picigojeviš*), v současné době žije v Kišiněvě (Moldavská republika). Informace z dopisů od R. L., které obdržel N. Bessonov v roce 2014.

je neobula. Nevzbudila by soucit. Přicházely k plotu. Pokřížovaly se. V takovém blátě! Člověku byla zima, jen se na ně podíval. Vesnickým ženám bylo cikánských dívek líto, ale občas jim prostě neměly co dát. A pak byli naši jedinou nadějí naši chlapi. Uměli chytat ryby. Ručně si vyrobili háčky. Pak vytrhli několik žíní koním z ohonu, nadvakrát nebo natřikrát je přeložili a uvázali uzel. Věděli, kde jsou velké ryby – v řekách s čistou tekoucí vodou. Uměli najít dobrá místa.“

Tanec a zpěv

Hudební talent Romů je obecně známý. Po večerech vesničany i obyvatelé měst přitahovaly táborové ohně. Aby uspokojili touhu svého srdce, všichni sledovali Cikány, jak tančí. Děti zároveň rychle pochopily, že krásný hlas a čiperné nohy představují způsob, jak si trochu vydělat. Obvykle se scénář vyvíjel dvěma způsoby. Podle prvního scénáře vyšlo dítě, povzbuzováno svou matkou, tančit před dav. Ve druhém scénáři skupina táborových dětí utekla na frekventovaná místa. Jejich starší příbuzní se na takové neschválené výlety dívali skrz prsty. Ivan Serafimovič rozpráhne své ruce:

„Jako kluk jsem chodil žebrat... Proč bych se za to teď měl stydět? Taková byla tehdy doba. Zpíval jsem v ulicích písničky – „Zimní noc klepe na dveře“ nebo „Za oknem se kýve ptáčnice.“⁴²

Zinaida Černonogova patřila k rodině usazené na Sibiři. Ale zvědavost ji vždy táhla k tancujícím táborovým dětem.

„Otec měl hodně bratrů. Nikdo z nich nekočoval, ale mě to přitahovalo. Viděla jsem malé holky z tábora – běhala jsem za nimi a přátelila se s nimi. Chodily všude bosé. Pokud nebyla skutečně ukrutná zima – vždy bosé. Měly pestrobarevné sukně, vždy dvě na sobě. Protože obě byly děravé. Chápete? Díry v jedné sukni zakryla ta druhá. Chodily na místa, na kterých se pohybovalo hodně lidí. Tancovaly – a lidé jim dávali peníze! Viděla jsem je v Petropavlovsku a v celé Tumeňské oblasti. Většinou u nádraží. Pamatuji si na jednoho legračního chlapce. Jmenoval se Jaša. Byl ještě velmi malý. Křičel: - Pane! Pro vás zatancuju i na břiše, i na hlavě, i jako ďábel na vodní hladině! Ty dívky byly stejně staré jako já, dvanáct nebo třináct let. Lidi okolo nich procházeli, a pak se otočili zpátky, aby si je ještě jednou prohlédli. Bílé rukávy blůz měly zastřižené tak, že vypadaly jako malé jazýčky. Nádhera! Jak rukávy, tak spodní části sukní.“⁴³

42 Ivan Vladimirovič Serafimovič (nar. 1939), po otci ze skupiny *Kotljari* (vica *Jonešti*), po matce ze skupiny *Russka Roma*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno v Moskvě v roce 2009.

43 Zinaida Vasiljevna Černonogova (nar. 1945), ze skupiny Sibirjáci (sibiřští Romové), po otci z rodu Černonogovy, po matce z rodu Barmíny. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Bykovo (Ramenský rajón, Moskevská oblast) v roce 2017.

Podobné obrazy vykresluje Ivan Erdenko, který se těchto dětských vystoupení účastnil. V jeho vyprávění měla odvážná chlapecká rýmovačka vtipnou dohru.

„Někdy jsme zpívali na vlakových nádražích. Nebo vystupovali s táborovými tanci. Chlapci obvykle začínali takto: ‚Pane! Dejte nám minci! Pro vás zatančíme na bříše i na hlavě!‘

Dávali nám tolik, kolik jim nebylo líto jen tak utratit. A my jsme tancovali. A pak odešli. A jednou jeden muž řekl:

- Hele, počkej! Slíbil jsi, že budeš tancovat na bříše, ne?

Tak jsme se otočili zpátky a odpovíděli:

- Dobře, pane, jak si přejete... Lehněte si sem – a já Vám zatančím na bříše! Jednou, to už bylo po tom, co vyšel ten zákon, se stalo tohle. Jeden chlapec, co úžasně tančil, chodil vystupovat se svou sestrou. Ta hrála na akordeon. A nějaký opilý plukovník vytáhnul ‚čirik‘ (deset rublů – v té době hodně peněz).

- Pojď sem, chlapče!

Byl už večer. Ten kluk už za celý den vybral hodně peněz. Plukovník povídá:

- Zazpívej mi písničku, co se mi bude líbit. A já ti dám deset rublů. Ale když se mi líbit nebude – dáš mi ty všechny svoje peníze.

Najednou se kolem nich vytvořil dav. Všichni byli zvědaví. Chlapec řekl: ‚Dobře! Domluveno.‘ A plukovníkovi zazpíval... hymnu Sovětského svazu.

Lidé kolem nich buráceli smíchy!⁴⁴

V SSSR byly nejpopulárnější folklór etnické skupiny *Russka roma*. Nicméně i děti, co byly z jiných skupin – *Vlachi*, *Kišiňovci*, *Lotvi* – si nacházely své diváky. Vladimír Michaj vzpomínal, že vystupování bylo běžné i v táboře skupiny *Kotljari*.

„To tak chodívalo. Chlapci i dívky tancovali u stánků. Za drobné peníze. Běhali k vlakovému nádraží. Dokud jim nebylo čtrnáct.“⁴⁵

Vera Koľdaras, pamětnice ze stejné skupiny, má schované svoje fotografie z dětství. Má na nich oblečenou širokou pestrobarevnou sukni a blůzu s bílými rukávy (vypadá tak tradičně, jak jen je to možné). V jejím táboře to byla móda, kterou nosily všechny ženy bez ohledu na věk. Její vyprávění poskytuje živý popis roku, který následoval po přijetí zákona o zákazu kočování. První zimu po zákazu kočování.

„Tak jsme dorazili do Saratova. No, v té době už byla zima. Tolik sněhu. Příšerná zima. Poslali nákladní auto, aby nás vyzvedlo na nádraží. Kdo to byl, kdo ho poslal – to nevím. Hádám, že nějaký ředitel. A my jsme byli oblečení velmi skromně. Jeden měl kolem sebe omotaný šátek, druhý měl sako. Pohled

44 Ivan Ivanovič Erdenko – Rybář (nar. 1944), ze skupiny *Russka Roma* (rod *Chvanjata*). Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Orel v roce 2017.

45 Vladimír Ristovič Michai (nar. 1944), ze skupiny *Kotljari*, po otci vica *Nemconi*, po matce vica *Boleroni*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Orel v roce 2017.

na nás přiváděl kolemjdoucí skoro až k slzám: „Můj Bože! Chudáci děti, to bude jejich smrt! Bosé, nahé!“ Bylo nás tam hodně malých dětí – šestiletých, sedmiletých. A všichni jsme byli zmrzlí až na kost. Někdy to bylo takhle. Napřed jsme postavili stany, dokud jsme nenašli místo, kde bychom mohli bydlet. To samé v zimě. Pamatuju si na tu dobu, bylo to ještě před zákonem. Tábořili jsme v Barnaulu. Bylo to taky v zimě. Postavili jsme stany a do našeho dotáhli litinová kamna. Kamna byla dobrá, vyhřála celý stan...

Takže to bylo v Saratovu. V prosinci. Matky šly ven, aby pro nás alespoň něco sehnaly. Abychom neumřeli hladem. Malé děti vzaly s sebou. Nevím, kam šly – do vesnice nebo věštit budoucnost na trh. My jsme se potloukali u tramvají (nemuseli jsme, jednali jsme na vlastní pěst). Žebrali jsme, sbírali drobné. Nejstarší z nás byla asi třináctiletá dívka. Nastoupili jsme do tramvaje (nebo si stoupili kamkoliv, kde byl dav):

- Máme pro vás vystoupení. Zatančíme pro vás na břicho i na hlavě!

Tak se správně začínalo. Chlapec zpíval a tleskal, my jsme tancovaly. Vyskočil jste dopředu a váš kamarád vás ohlásil jako na divadle:

- Dámy a pánové, Tamara Fjodorovna!

Tamara Fjodorovna byl kdokoli z nás. Asi jsme někoho kopírovali. Nevím koho. Tancovali jsme, dokud jsme neodpadli. Patami jsme se málem produpli podlahou tramvaje. Zapomněli jsme na zimu.“

Zpívali jsme i častušky [krátké humorné rýmy], jak cikánské, tak ruské:

„Já se provdám za cikána, matka mě asi zabije, nebo taky ne, šátek přes ramena, do ruky karty – a budu podvádět a podvádět.“

„Matko, čaj, matko, čaj, neumytý talířek a šálek, vezmu si za muže cikána, a on mi rozbije můj hrníček.“

Naši chlapci také tancovali. Tleskali rukama o hrud' a o nohy. Rusům se to líbilo. Peníze k nám chodily samy. Lidé byli tenkrát laskavější. Slitovali se nad námi. Dokonce nám sami nabízeli:

- Zatančujte nám, a my vám dáme peníze.“⁴⁶

Na nadšený zájem pouličních diváků vzpomíná mnoho romských pamětníků. Anna Orlovskaja vypráví o poválečném Bělorusku:

„To bylo tak. Matky odešly ráno a my jsme v táboře zůstali sami. Hladoví. Tak jsme se sešly – všechny dívky – a někam jsme vyrazily. Co jsme potřebovaly? Trh nebo nemocnici. Nebo nějakou kancelář. Místo, kde bylo plno lidí. Víte, jak jsme tancovaly? Dupaly jsme o zem. Abychom dostaly víc. Házeli nám peníze a sladkosti. Když jsme skončily, mnoho z nich se nás ptalo: „Kdy přijдете zase?“ „Zítřka.“ Přišly jsme znovu. Nohy nás bolely od kamenů na silnici. Jedné

46 Vera Sterjanovna Kolčaras – Babusja le Sterjanoki (nar. 1949), po otci ze skupiny *Kotljari* (vica *Tošoni*), po matce ukrajinská Romka. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno v osadě Ajša (Zelenodolský region, Tatarstán) v roce 2013.

krvácel palec, druhá měla rozseklou patu. Ale měly jsme radost. Každá jsme měla zástěru plnou sladkostí, čokolád. Doma v táboře jsme daly sladkosti malým dětem a něco jsme nechaly i pro naše otce. Další den jsme tam běžely znovu a znovu tancovaly. Jako bychom byly pozvané. Jednou k nám přišel jeden muž a zeptal se:

- Pijete mléko?

- Ano, pijeme!

Zavolal nás na svůj dvůr, přinesl nám každé kus chleba a do hrníčků nám nalil mléko. Všechno jsme snědly a vypily. Zeptal se nás:

Zaspíváte nám?

Seděly jsme na trávě a začaly zpívat. A jak? Jako za starých časů. Seděl tam, poslouchal nás, a tak ho to dojalo, že řekl:

- Měly byste vystupovat někde na divadle. Zpíváte a tancujete moc krásně.

Lekly jsme se, že nás odvezou pryč – a utekly jsme! Do té vesnice už jsme se nikdy nevrátily. Bály jsme se, že by nás ten muž poslal pryč, na jeviště.⁴⁷

Poslední věta ukazuje, že jevištní kariéra nebyla pro kočovné děti žádným lákadlem. Zpěv a tanec pro ně nebyly ničím jiným než šikovným způsobem, jak si vydělat trochu peněz. Z některých táborů nicméně vzešly talenty, které se časem dostaly do profesionálních městských uměleckých skupin.

Závěr

Některé vzpomínky romských pamětníků jsou naplněny nostalgií. To je ve výpravě starších lidí o jejich dětství přirozené. Jejich vzpomínky ale zásadně opravují mýty o bezstarostném životě kočovných Cikánů. Ve skutečnosti totiž rodiče z táborů kočovníků vynakládali značné úsilí, aby nasýtily svoje děti. Dítě na sebe během dospívání nahlíželo jako na člena komunity. Už od malička si zkoušelo svou budoucí sociální roli. S tím byly v souladu i některé povinnosti, na které stačilo. Pomáhat rodičům s domácími pracemi, podílet se na zajišťování rodinného příjmu, to vše připravovalo chlapce a dívky na budoucí dospělý život. Díky tomu se mohli mladí chlapci z tábora již ve věku 16 let oprávněně chlubit takovými vlastnostmi, jako byla nezávislost, spolehlivost, vytrvalost a pohostinnost. Díky tomu všemu se tyto skupiny Romů mohly úspěšně přizpůsobit měnící se historické situaci.

Přeložila Eva Nováková

47 Anna Antonovna Orlovskaja – Potja (nar. 1942), ze skupiny *Polska Roma*. Rozhovor vedený N. Bessonovem, zaznamenáno ve městě Safonovo (Smolenská oblast) v roce 2003.

Literatura:

- Abramenko, O. 2006. *Očerki jazyka i kul'tury cygan Severo-Zapada Rossii*. Sankt-Petěrburg.
- Andronikova, I. M. 2006. *Jazyk cyganskij ves' v zagadkach*. Dizertační práce. Sankt-Petěrburg.
- Altman, I. A. 2002. *Žertvy nēnavisti. Cholokost v SSSR, 1941–1945*. Moskva.
- Bessonov, N. V. 2008. Narrativnye istočniki kak odin iz informacionnykh resursov cyganovedēnija. *Naukovi zapiski* (Kiiv), 15, 73–94.
- Bessonov, N. 2009. Cyganē SSSR v okkupacii: Stratēgii vyživanja. *Golokost i sučasnist'* (Kiev), 6 (2), 17–52.
- Bessonov, N. 2010. *Cyganskaja tragedija 1941–1945. Fakty, dokumenty, vospominanija. Dīl 2. Vooružjonnyj otpor*. Sankt-Peterburg. Dostupné z: http://gypsy-life.net/Vooruzhenniy_otpor1.pdf
- Bessonov, N. 2015. Nēvesty "čužoj krovi" v cyganskich taborach. *Živaja starina* (Moskva), 85 (1), 33–37.
- Biessonow, N. V. 2014. Prawa i obowiazki i samoswiadomosc zameznej, koczowniczej Cyganki. *Studia Romologica* (Tarnow), 7, 11–38.
- Černich, A. V. 2003. *Permskije cyganē. Očerki etnografii cyganskogo tabora*. Perm.
- Druts, J., Gessler, A. 1990. *Cyganē: Očerki*. Moskva.
- Demeter-Čarskaja, O. 2003. *Sud'ba cyganki*. Vyd. A. A. Možajev.
- Ivaščenko, V. 2011. Perechod k osedlosti i organizacija kolchozov. In: Ivaščenko, V. *Cyganskije sud'by. Istorija, trud, etnografija*. Rostov na Donu.
- Korsun, I. S., Bessonov, N. V. 2013. *Cyganskaja doroga. Vospominanija Ivana Korsuna s kommentarijami Nikolaja Bessonova*. Moskva.
- Lundgren, G., Taikon, A. 2003. *From Coppersmith to Nurse: Alyosha the Son of a Gypsy Chief*. Hatfield.
- Marushiakova E., Popov V. 2011. Between Exoticization and Marginalization. Current Problems of Gypsy Studies. *Behemoth. A Journal on Civilisation*, 4 (1), 86–105.
- Matjušenko, I., Padgurskis, N. 2004. Voni perežili Golokost. *Romani Jag* (Užgorod), 19 (103), 24 nojabrja, 4.
- Miščerjakov, O. 2004. Jogo artistična kar'era. *Romani Jag* (Užgorod), 12 (54), 11 serpnja, 4.
- Romano, I. 2011. *Rasskazy starogo cygana*. Taganrog.
- Tauber, E. 2006. *Du wirst keinen Ehemann nehmen! Respekt, die Bedeutung der Toten und Fluchttheirat bei den Sinti Estraxaria*. Münster.
- Yoors, J. 1983. *The Gypsies*. New York.
- Zotov, A. 1939. *Zemlja obretjonnaja*. Stalingrad.